

„LEÍRNI LEHETETLEN, CSAK ÁTÉLNI LEHETETT”

VESZPRÉMY László Bernát: *Kápók a múlt fogságában.*

Náci koncentrációs táborok magyar zsidó funkcionáriusai a népbíróság előtt.

Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023. 328 oldal, 3500 Ft

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága 2020-ban indította útjára a *Magyar zsidóság a diktatúrában* című könyvsorozatot. Először Dombi Gábor *Osztályellenségek. Az 1951-es budapesti kitelepítések zsidó áldozatai* című munkája jelent meg, majd ezt követte Novák Attila *Ideológia és önazonosság. Az 1953-as budapesti cionista pere.* A vézskorszak deportálásai, tömeggyilkosságai után talán egy kicsit rosszízűen hat az a korabeli mondás, miszerint a kommunizmus nem más, mint a zsidótörvények kiterjesztése mindenkire. És ha csak a zsidótörvényekre gondolunk, a legvadabb kommunista diktatúra mélypontjain, a „szocialista törvényesség” pszeudójogrendszerében, vagyis az *általános jogfosztottság* közepette valóban olyan volt, mintha hirtelen a zsidótörvények szelleme kísértene. Ilyen szempontból tehát mondhatjuk: a kommunizmus tényleg a zsidótörvények kiterjesztése mindenkire – még magukra a zsidókra is. A kérdést a maga érzékenységében nem is olyan egyszerű megragadni! Átfogón elég régen foglalkoztak ezzel, legutoljára talán Szabó Róbert *A kommunista párt és a zsidóság* című kismonográfiájában próbált egy képet felrajzolni.

A magyar zsidóság jelentős része a II. világháború éveiben csalódott az addig példátlan magyar–zsidó kötődésben. Az identitáspár első tagja politikai, jogi és kulturális volt, másik tagja pedig vallási és/vagy szubkulturális. 1938-tól kezdve viszont fokozatosan kiderült: a befogadó társadalom immár nem akar befogadni, és az identitás két elemét származás és (szub)kultúra alapján is elkülöníti. A háborút követően így széles körben jelenhetett meg a kommunista párt kínálata a magyar zsidó identitás mindkét részének helyettesítésére: proletár nemzetköziség a magyar helyett és marxista-leninista elvtárs a zsidó hitsorsos helyett (Schmidt Mária: *A holocaust helye a magyar zsidóság modernkori történetében* = Uő: *Diktatúrák*

ördögszekerén. Magvető, Bp. 1998. 69–70.). Heller Ágnes marxista filozófus elég durván fogalmazta meg ezt: szerinte azért helyeztek „az oroszok zsidó származásúakat a magyar kormányba, mert nem bíztak a magyar emberekben – a zsidók biztos nem voltak náciak. Nem mintha nagyon érdekelt volna őket, ki a jobboldali vagy náci, hiszen sok nácit állítottak a maguk szolgálatába. De itt ebben a kérdésben féltek egy esetleges magyar titóizmustól. Féltek minden önállóságtól, a büdös zsidókról azonban tudták, hogy sohasem akarnak önállósodni.” (*Bicikliző majom.* Múlt és Jövő, Bp. 1998. 163.) Hellernél olvashatjuk azt is: az 1957-ben érettségi találkozóra összegyűlt „zsidó gimnáziumi lányosztály ’56-ot ellenforradalomnak tekintette és úgy érezte: veszélyeztetett helyzetben volt [...] Mindszenty beszédét olyan fenyegetőnek érezték, hogy őt asszociálták a klerikális reakcióval és az antiszemitizmussal [...] Csupa elvtársnő vont kérdőre, akik azt hitték, hogy nem zsidók.

Egy zsidó gimnázium érettségi találkozásán csupa nem zsidó jelent meg.” (Uo. 144–145.) De vajon mennyi ebből az igazság? 1953 júniusában a magyarországi pártvezetőket Moszkvába rendelték a szovjet elvtársaik. Az értekezletről készült jegyzőkönyv szerint: „Helyesebb volna, ha a minisztertanács elnöke magyar volna. Sztálin elvtárs többször mondta Rákosi elvtársnak, hogy a magyarokat jobban kell előrevinni.” Rákosi reakciójában azonnal igyekezett alkalmazkodni szovjet gazdáihoz: „Még egy kérdést fel akarok vetni, amit otthon a Titkárság előtt is felvettem, ez a zsidókérdés. Nálunk a pártban vannak olyan elemek a zsidók között, akik hozzánk jöttek, közvetlen a felszabadulás után, mert azt látták, hogy a fasiszták ellen harcolunk, de nem azért jöttek, mert a szocializmusért harcolunk. [...] A művelt zsidó kispolgárok közül sokan kerültek különböző funkcióba. Döntő

sikereket ezek kicserélése terén nem értünk el. Vannak egyes helyek, pl. a sajtó, ahol döntő többségben vannak. Egyes elvtársak nehezen értik meg ennek a kérdésnek a jelentőségét.” Magyarországon nem került sor olyasmire, amire a blokk többi országában nagyon is: antiszemita kampányokra. Szita Szabolcs és Stark Tamás kutatásaiból azt is tudjuk, hogy a szovjet hadsereg nemcsak zsidó munkaszolgálatosokat vitt hadifogságba, hanem a KZ-lágerekből is nagy számú túlélő magyar zsidót vitt el saját lágereibe. A rekorder alighanem az a hölgy, aki egyéves csecsemőként került Auschwitzból a szovjet lágervilágba (sorsára lásd bővebben: Botos János: *Magyar zsidók szovjet lágerekben*. Jakas és Komor Tér 6. Egyesület, Bp. 2018. 55.). S azt is tudjuk már, hogy a háború utáni pogromokban milyen szerepet vitt a kommunista párt (Pelle János: *Vérvád, hisztéria, népitélet. „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban*. Milton Friedman University Press, Bp. 2020).

Visszatérve az elejére, a könyvsorozattal tehát az volt a célunk, hogy a kommunista diktatúra egy olyan vonására mutassunk rá, amely kevésbé ismert, s amelynek éppen a fordítottja van a közösségi emlékezetben meggyökerezve – hiszen a közvetlen életveszélytől mégiscsak a szovjet hadsereg szabadította meg az üldözötteket. A könyvsorozatunk azonban arról szól, hogy mi történt ezután. Ebbe az ívbe illeszkedik Veszprémy László Bernát új kötete. **A könyvről nyugodtan mondhatjuk, hogy úttörő jellegű: a koncentrációs lágerek zsidó kollaboránsairól még soha senki nem írt se kis-, se nagymonográfiát Magyarországon.** De kik is alkotják Veszprémy könyvének tárgyát, kik a szereplői? Íme:

„Káponak nevezzük azokat a foglyokat, akik a holokauszt során Németországban vagy más megszállt országokban felállított koncentrációs táborokban különböző privilégiumokért cserébe meghatározott feladatokat láttak el. A szakirodalom meglehetősen szabadon használja a kifejezést: kápok lehettek az egyes táborok zsidó rabjainak vezetői (*Lagerältester*), a blokkok és a barakkok vezetői (*Blockführer* vagy *Barackeführer*), szobaszolgálatos (*Stubedienst* vagy *stubova*) vagy rendfenntartók (*Judenpolizei* vagy *jupó*). A táborokat természetesen a németek és kollaboránsaik vezették, és a legmagasabb szintű zsidó funkcionárius, a *Lagerältester* is csak egyike volt a bármikor kivégezhető foglyoknak.”

Veszprémy 26 kápo – köztük nők! – ügyeit tárgyalja, amelyek 18 per köré csoportosulnak. Néha szinte tényleg bírósági értelemben is „tárgyalja”. Ne higgyük, hogy valamiféle kibírhatatlan ítélkezési vágy vezetné; nem, itt arról van szó, hogy a sokat hangoztatott, de valójában sekélyes „tudományos igazságkeresés” felelősséget is jelent. Erkölcsi felelősséget és az emlékezet őrzésének, alakításának felelősségét. A múlt újrateemtésében, az események és a szereplők megidézésében Veszprémy ennek a felelősségnek a tudatában jár el; nyugodtan mondhatjuk, helyesen és jól jár el. Az utóbbi arra vonatkozik, hogy a nagy adathalmazból, a nehezen kibogozható történetekből a legvalószínűbb változatot próbálja meg felrajzolni, empátiával és szakmailag a lehető legnagyobb pontossággal. A könyv egyik legnagyobb erénye azonban nemcsak a hatalmas feldolgozott levéltári anyag és az újszerűen ható, a kutatásba bevont sajtóanyag, hanem az is, hogy a könyv jól olvasható. S ez egy tudományos mű esetében nem is annyira magától értetődő. Komoly, a témán túlmutató kérdéseket is felvet Veszprémy a kötetben. Talán ennél is fontosabb a források megbízhatóságának kérdése, mint írja: „A probléma sokkal inkább az igazság elválasztásnak nehézsége a hazugságtól és a részigazságoktól. Tényleg lopott-e a közös ételből Révész Emil? Részt vett-e bárkinek a megölésében Lax Henrik? Visszatarotta-e az orvosságokat Hevesi Ernő? A történész nemcsak ezekre a kérdésekre nem tud cáfolhatatlan válaszokat adni a dokumentumok alapján, hanem néha a történet legalapvetőbb elemei sem tűnnek minden kétséget kizáróan rekonstruálhatónak. [...] A megismerhetőségnek nem csak a rosszindulat és a manipulált iratok szabnak határt. A perekben a tífuszos memóriazavar, a tévedés és a torzítás mellett a vándormotívumok jelenlétét sem lehet kizárni.”

Így Veszprémy munkája a borzalmas idők borzalmas eseményeinek felidézése mellett arra is felhívja a figyelmet: vajon a pozitivista 20. század milyen alapokról tekintette a világot a maga egészében megismerhetőnek? Vajon a mi 21. századunk a „társadalomtudományokat” ugyanígy, ugyanezen a helyen kezeli-e? Vagy pedig a „tudományos igazságkeresés” lázában jut-e idő a közösségek múltjának felidézésére, a közös történetek erejének elismerésére? Veszprémy könyve nemcsak zsidókról és legfőképpen nem csak zsidóknak szól. Tetszik, nem tetszik, ezek a történetek – már csak a népbírói eljárások miatt is – mindannyiunk történetei. A modern ember sorstöréseinek, számkivettségének és a ránk leselkedő „gonosz banalitásának” (Hannah Arendt) történetei.

MÁTHÉ ÁRON